

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Omvang van partij-aanhang: Een vergelijkend onderzoek

Bruyn, L.P.J. de

Citation

Bruyn, L. P. J. de. (1970). Omvang van partij-aanhang: Een vergelijkend onderzoek. *Acta Politica*, 5: 1969/1970(3), 269-291. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3451239>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3451239>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

- geld geven aan een politieke partij voor haar verkiezingscampagne; het op-
hangen van raambiljetten; het verspreiden van folders; het meehelpen aan de
organisatie van verkiezingsbijeenkomsten, en het op andere wijze steun
verlenen;
 - het bijwonen van partijvergaderingen of -bijeenkomsten;
 - het woord voeren op partijvergaderingen of bijeenkomsten;
 - het bekleden van een bestuursfunctie of commissielidmaatschap in een poli-
tieke partij.
- De geringe frekwenties noodzaakten ons in beide gevallen tot groepering van enkele scores.

verbale participatie		%	abs.
geen	0	70	(1062)
enige	1 }	23 {	(346) {
	2 }	7 }	(105) { (451)
partij-activisme		%	abs.
geen	0	88	(1336)
enige	1 }	6 {	(92) {
	2 }	3 {	(38) {
	3 }	1 {	(20) {
	4 }	1 {	(18) {
	5 }	1 {	(9) { (177)

Wat deelneming aan de verkiezingen betreft, van de gehele steekproef had
niet blanco of ongeldig gestemd 7% (106)
op een partij gestemd 93% (1407)

OMVANG VAN PARTIJ-AANHANG

Een vergelijkend onderzoek

door L. P. J. de Bruyn

Sinds de Statenverkiezingen van 1966 een reeks van verschuivingen in de politieke verhoudingen in ons land inluiden, zijn enige tien-
tallen opinie-peilingen verricht om een schatting te maken van de
momentane omvang van de aanhang onzer vaderlandse partijen op
basis van een nationale steekproef. Slechts zelden doet zich aan een
politicoloog de kans voor te spelen met vergelijkbare gegevens van
zoveel verschillende onderzoeken. Bij deze ludieke bezigheid, waarvan
hier het verslag volgt, hebben wij ons de volgende opgave gesteld:
wat kan men concluderen uit de beantwoording op verschillende
tijdstippen door 25 nationale steekproeven van de vraag 'Als er van-
daag (nationale) verkiezingen zouden zijn, op welke partij zou u dan
stemmen?'

VALIDITEIT EN BETROUWBAARHEID VAN DE VRAAGSTELLING

Het is niet gebruikelijk in de sociale wetenschappen de relevantie van
een enkel - geïsoleerd - gegeven, verkregen door één vraagstelling in
een reeks van verschillende, aparte onderzoeken te analyseren.
Bestudering van meerdere onderzoeksresultaten in hun onderling ver-
band geeft immers meer inzicht in de complexe sociale werkelijkheid.
Dat wij ons thans toch beperken tot één zo'n geïsoleerd gegeven,
vindt zijn oorzaak in het feit, dat dit gegeven in het maatschappelijk
gebeuren vaak geïsoleerd gehanteerd wordt. Krantekoppen worden
soms enkel en alleen gebaseerd op het percentage respondenten uit een
onderzoek die zich tot een bepaalde partij bekennen. Sommige televisie-
uitzendingen schijnen geen andere informatie voor de kijker na te
streven dan een 'staat van verlies en winst' van partijen, waarna
politici een politiek en dus m.b.t. de onderzoeksdata ondeskundig
commentaar moeten leveren op de aan hen opgegeven raadsels. In die
situatie krijgt een wetenschappelijke beoordeling van de betrouwbaar-
heid van het onderhavige materiaal een maatschappelijk nut, voorzover
daarmee aan het sociale verschijnsel van publiciteit en publieke dis-
cussie richting gegeven kan worden. Bovendien kan zo'n evaluatie
een beleidsmoment inhouden, wanneer de politieke partijen op grond
van deze beoordeling hun beleid wel of juist helemaal niet laten
beïnvloeden door de schattingen van de kracht van hun partij. Ten-
slotte zou onze analyse wetenschappelijke zin kunnen hebben door
het aandragen en de ordening van gegevens, die juist in hun samen-
hang kunnen bijdragen tot een hechtere basis voor toekomstig onder-
zoek.

Een analyse van geïsoleerde data, steunend op de smalle informatiebasis van één vraag, maakt de kwestie van de validiteit en betrouwbaarheid van vraag en antwoord bijzonder indringend. Wat wordt precies gemeten met het antwoord op onze cruciale vraag? Men behoeft lang niet alle kritiek op de survey-methode te delen om gereserveerd te staan tegenover de geldigheid van het antwoord op één vraag, die een stukje realiteit moet blootleggen, dat – blijkens onderzoek – door zoveel factoren beïnvloed wordt als de partijkeuze. Op zijn minst moet gezegd worden, dat één – voor de respondent meestal onverwachte – vraag naar de politieke voorkeur van de respondent een wankel basis vormt ter definiëring van 's mans politieke kleur. Men mag aannemen dat deze reserve misplaatst is, wanneer een 'vaste' aanhanger van een partij naar de partij van zijn keuze gevraagd wordt, voor het geval dat er op dat moment verkiezingen gehouden zouden worden. Wij achten dan een 'betrouwbaar' en 'geldig' antwoord verzekerd, d.w.z. dat in dit antwoord een indicatie besloten ligt voor het gedrag dat feitelijk gerealiseerd zal worden in de veronderstelde situatie en dat dezelfde respondent steeds hetzelfde antwoord zal geven op deze vraag. Uit vele onderzoeken is echter bekend dat een belangrijk deel, nl. 20 tot 30% van het kiezerscorps tot de categorie der floating vote gerekend moet worden en dat een nog hoger percentage der kiezers weifelt in zijn keuze tussen de partijen. Een deel van deze 'weifelaars' maakt geen keuze bij het beantwoorden van de betrokken enquêtevraag en komt terecht in de categorie 'weet niet'. Andere weifelaars noemen echter wel een partij. Ten aanzien van deze groep geldt vooral de vraag of het gegeven antwoord valide is. Dit soort respondenten zou wel eens een uiterst toevallige keus kunnen doen, overvallen als hij wordt met een vraag die alle actualiteit voor hem mist. De enige reden voor een ogenblikkelijke keuze ligt dan in het weinig verplichtende verzoek van de interviewer, terwijl het antwoord van de respondent al even vrijblijvend kan zijn: directe politieke implicaties blijven uit.

De relativisering van de betekenis der antwoorden op de vraag naar de partijkeuze geldt temeer, wanneer deze vraag gesteld wordt lang vóór de nieuwe verkiezingsdatum en dus buiten de periode van de verkiezingscampagne. De in het onderzoek te vinden omvang van de partij-aanhang wordt immers beschouwd als een soort surrogaat van de partij-sterkte die te voorschijn gekomen zou zijn, wanneer op het moment van onderzoek officiële verkiezingen zouden hebben plaats gehad. Die verkiezingen zouden zich echter onder een geheel ander gesternte hebben afgespeeld dan de enquête! Juist de campagne vormt een in-put voor de kiezers op grond waarvan een belangrijk deel der keuzen geschiedt. Buiten de campagne om een keuze vragen, heeft daarom iets kunstmatig en dientengevolge ook de waarschijnlijkheid

van een afwijking van de realiteit aan het einde van de campagne. Boven is het reeds aangestipt dat sommige weifelaars bij hun twijfel over hun partijkeuze willen blijven, ondanks aandringen van de interviewer op een uitspraak – hoe artificieel die uitspraak dan ook moge zijn. Deze groep van niet-weters (eventueel blanco-stemmers, geen antwoord etc.) vormt een probleem te meer bij de beoordeling van de gegevens van opinie-onderzoeken als hier bedoeld. Hoe moet het antwoord van deze categorie geïnterpreteerd worden naar de vorige officiële verkiezingsuitslag en wat zouden deze kiezers doen als er *werkelijk* vandaag verkiezingen zouden zijn? De onderzoeker weet geen antwoord op deze vraag en ten bewijze daarvan wordt vaak gedaan alsof deze categorie niet bestaat: bij de procentuele verdeling van de partijkeuze wordt uitgegaan van de zgn. 'geldig uitgebrachte stemmen op een partij'. In ieder geval heeft deze procedure het voordeel van een optimale vergelijkbaarheid van deze schatting met de vorige verkiezingsuitslag. De 'weggemoffelde' stemmen van niet-weters etc. behoren daarbij strikt buiten beschouwing te blijven, maar sommige onderzoekers delen deze kiezers – vooralsnog ten onrechte! – toe aan de onderscheiden partijen naar rato van hun grootte.

Tenslotte dient de groep der 'weigeraars' genoemd te worden. Naast andere kiezers die voor een interview uitvallen (onbereikbaren, zieken, schippers etc.) werpen vooral de weigeraars de vraag op, of zij door hun ontbreken in de steekproef de onderzoekersresultaten scheef trekken. Ook hierover verkeren we thans nog – ten dele – in het ongewisse: nader onderzoek – waarschijnlijk noodzakelijkerwijze in de sfeer van het basic-research – moet leren of de weigeraar enz. een andere politieke keuze maakt dan de kiezer die wel een interview toestaat. Zolang die vraag echter onbeantwoord is, betekent dit het zoveelste vraagteken bij de geldigheid en betrouwbaarheid van vraag én antwoord rondom de partij-voorkeur.

Ondanks alle relativeringen die thans aangevoerd zijn ten aanzien van de meting van de politieke voorkeur door middel van de vraag op welke partij men zou stemmen als er vandaag (nationale) verkiezingen zouden gehouden worden, blijven deze peilingen politicologische waarde behouden. Op de eerste plaats vormen deze onderzoeken na genoeg het enige materiaal dat beschikbaar is over tussentijdse uitspraken van kiezers over hun partijvoorkeur. Vervolgens blijkt er in de uitslagen van deze ondervragingen een niet te loochenen patroon te zitten; de ongewisheid van de gegevens die boven geschetst is, zou in een onzinnig patroon van zeer uiteenlopende variaties in grootte van aanhang per partij kunnen resulteren. Nu zulks niet het geval blijkt te zijn mag aangenomen worden dat de onzekerheid m.b.t. het vergaarde materiaal evenzeer geringer is. De politicologen kunnen zich dan ook verheugen in de aanvoer van deze soort onderzoeksgegevens.

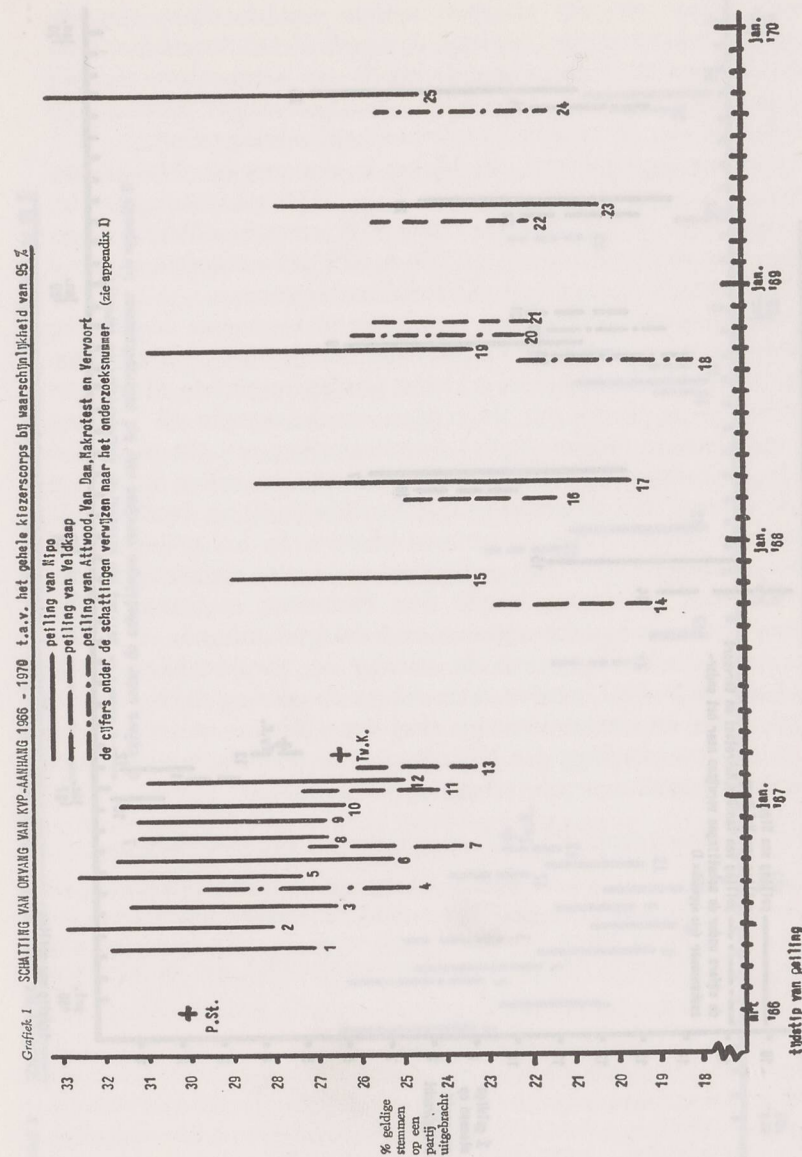
Ook al gebruiken de publiciteitsmedia deze resultaten ter wille van de duidelijkheid voor hun 'consument' te summier en daardoor soms misleidend, door hun bevrediging van de nieuwsgierigheid van het publiek en de politici bezorgen de massa-media tevens ander, meer genuanceerd en dieper gravend onderzoeksmateriaal aan de politicologen.

GLOBALISERING VAN DE RAMING VIA DE SCHATTINGSFOUT

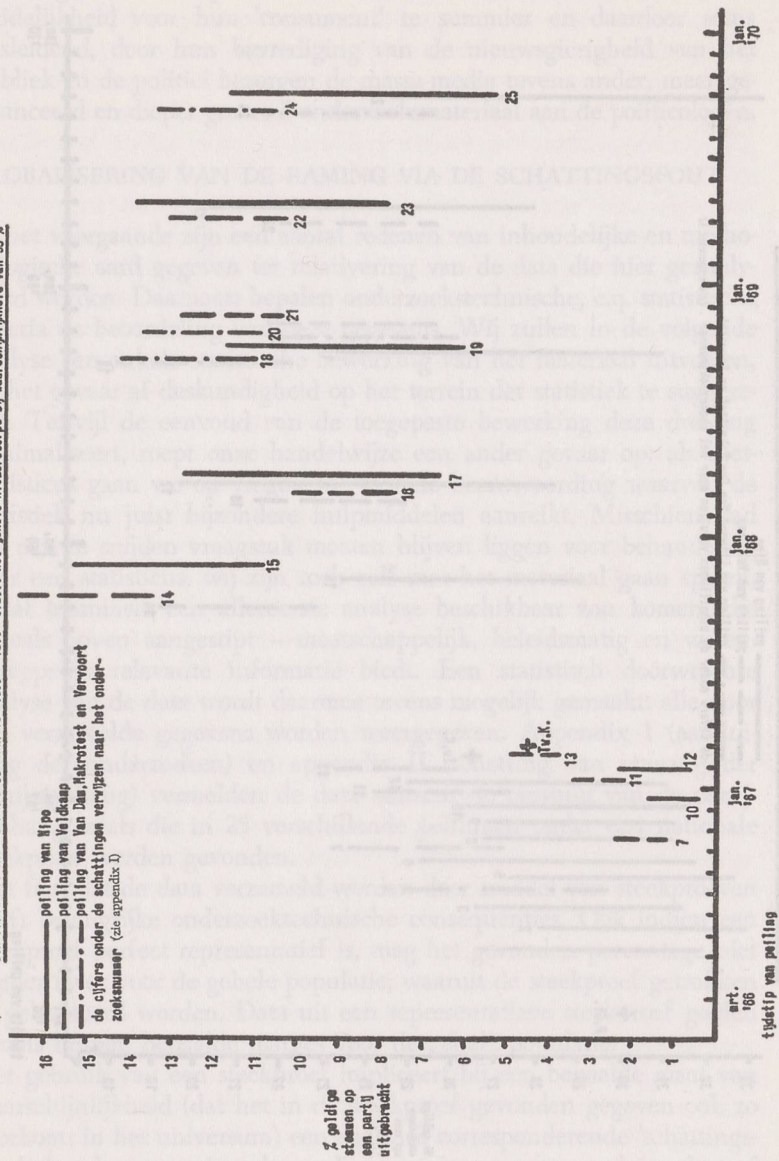
In het voorgaande zijn een aantal redenen van inhoudelijke en methodologische aard gegeven ter relativisering van de data die hier geanalyseerd worden. Daarnaast bepalen onderzoekstechnische, c.q. statistische criteria de beoordeling van deze gegevens. Wij zullen in de volgende analyse een enkele statistische bewerking van het materiaal uitvoeren, op het gevaar af deskundigheid op het terrein der statistiek te suggereren. Terwijl de eenvoud van de toegepaste bewerking deze dreiging minimaliseert, roept onze handelwijze een ander gevaar op: als niet-statisticus gaan we op vragen in, voor de beantwoording waarvan de statistiek nu juist bijzondere hulpmiddelen aanreikt. Misschien had het aan te snijden vraagstuk moeten blijven liggen voor behandeling door een statisticus; wij zijn toch zelf met het materiaal gaan spelen, opdat tenminste een allereerste analyse beschikbaar zou komen, die – zoals boven aangestipt – maatschappelijk, beleidsmatig en wetenschappelijk relevante informatie biedt. Een statistisch doorwrochte analyse van de data wordt daarmee tevens mogelijk gemaakt: alle door ons verzamelde gegevens worden weergegeven. Appendix I (aanduiding der onderzoeken) en appendix II (schatting van omvang der partij-aanhang) vermelden de data omtrent de omvang van de partij-aanhang, zoals die in 25 verschillende peilingen onder een nationale steekproef werden gevonden.

Het feit, dat de data verzameld werden door middel van steekproeven heeft belangrijke onderzoekstechnische consequenties. Ook indien een steekproef perfect representatief is, mag het gevonden percentage niet zonder meer voor de gehele populatie, waaruit de steekproef getrokken is, gehanteerd worden. Data uit een representatieve steekproef gelden slechts binnen bepaalde marges voor de gehele populatie.

Het gebruik van een steekproef impliceert bij een bepaalde maat van waarschijnlijkheid (dat het in de steekproef gevonden gegeven ook zo voorkomt in het universum) een daarmee corresponderende 'schattingsfout'; deze laatste varieert bovendien met de omvang van de steekproef en de grootte van het gevonden percentage. De gebruikelijke berekenwijze voor deze schattingsfout is eigenlijk alleen toegestaan voor steekproeven die strikt toevallig getrokken zijn. De onderhavige steekproeven zijn niet conform dit criterium samengesteld, zoals later nog zal blijken. Omdat in deze steekproeven een aantal malen gestratifi-

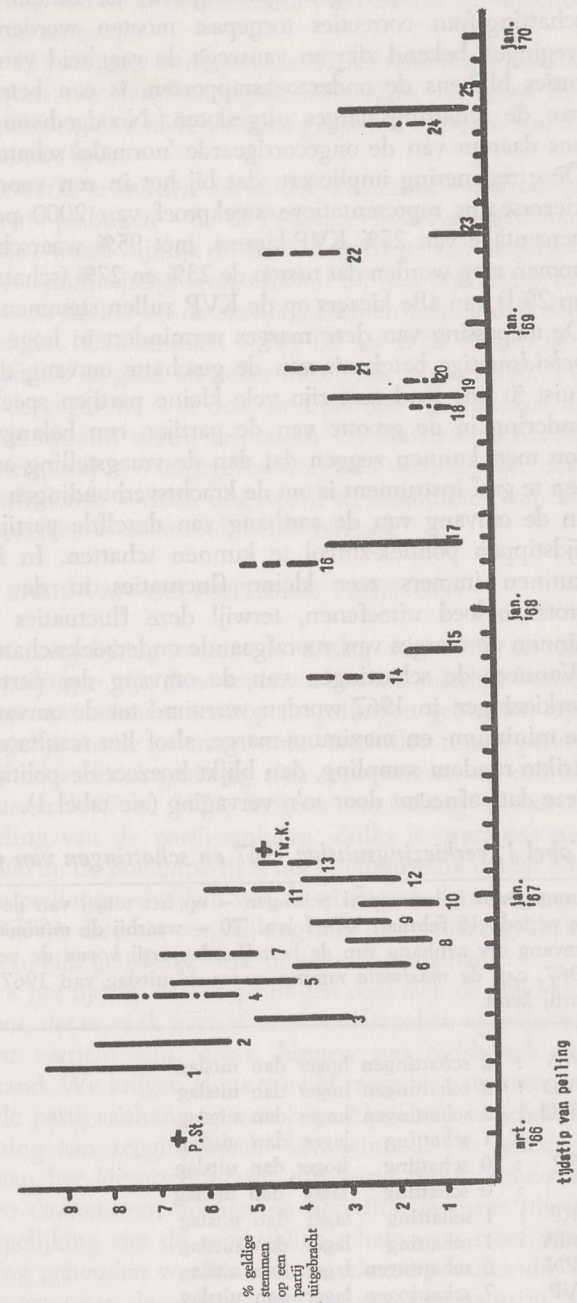
Grafiek 2 SCHATTING VAN ONTVANG VAN DUBB-AANHANG 1966 - 1970 t.a.v. het gehele kiezerscorps bij waarschijnlijkheid van 95 %

Grafiek 3

SCHATTING VAN ONTVANG VAN BOERENPARTY-AANHANG 1966 - 1970 t.a.v. het gehele kiezerscorps bij waarschijnlijkheid van 95 %

— peiling van Nipo
 - - - peiling van Veldkamp
 ... peiling van Attwood, Van Den Ham, Makrotest en Vervoort
 de cijfers onder de schattingen verwijzen naar het onderzoeksnummer (zie appendix I)

ceerd dan wel gewogen (gecorrigeerd) is, zouden op de 'normale' schattingsfout correcties toegepast moeten worden. Daar niet alle wegingen bekend zijn en vanwege de vaagheid van sommige stratificaties blijkens de onderzoeksrapporten, is een betrouwbare correctie van de schattingsmarges uitgesloten. Noodgedwongen bedienen we ons daarom van de ongecorrigeerde 'normale' schattingsfout.

Deze redenering impliceert, dat bij het in een voor het Nederlandse kiezerscorps representatieve steekproef van 2000 personen gevonden percentage van 25% KVP-kiezers, met 95% waarschijnlijkheid aangenomen mag worden dat tussen de 23% en 27% (schattingsfout afgerond op 2%!) van alle kiezers op de KVP zullen stemmen.

De toepassing van deze marges vermindert in hoge mate de *politieke beleidsmatige* betekenis van de geschatte omvang der partij-aanhang. Juist in ons land met zijn vele kleine partijen speelt een kleine verandering in de grootte van de partijen een belangrijke rol. Daarom zou men kunnen zeggen dat dan de vraagstelling aan een steekproef een te grof instrument is om de krachtsverhoudingen tussen de partijen en de omvang van de aanhang van dezelfde partij op verschillende tijdstippen politiek-zinvol te kunnen schatten. In het politieke spel kunnen immers zeer kleine fluctuaties in de verkiezingsuitslag grote invloed uitoefenen, terwijl deze fluctuaties doorgaans vallen binnen de marges van voorafgaande onderzoeksschattingen.

Wanneer de schattingen van de omvang der partij-aanhang na de verkiezingen in 1967 worden verruimd tot de omvang die ligt tussen de minimum- en maximum-marge, alsof het resultaten waren van een strikte random sampling, dan blijkt hoezeer de politieke betekenis van deze data afneemt door zo'n vervaging (zie tabel 1).

Tabel 1, verkiezingsuitslag 1967 en schattingen van partij-aanhang

Aangegeven is het aantal peilingen — op het totaal van de 12 onderzoeken in de periode 15 februari '67 - 1 jan. '70 — waarbij de *minimale* schatting van de omvang der aanhang van de betreffende partij *boven* de verkiezingsuitslag van 1967, c.q. de *maximale* raming *onder* de uitslag van 1967 voor de betrokken partij komt.

D'66	: 12	schattingen	hoger	dan	uitslag
VVD	: 2	schattingen	hoger	dan	uitslag
CHU	: 2	schattingen	hoger	dan	uitslag
	: 1	schatting	lager	dan	uitslag
PSP	: 0	schatting	hoger	dan	uitslag
	: 0	schatting	lager	dan	uitslag
ARP	: 1	schatting	lager	dan	uitslag
PvdA	: 1	schatting	lager	dan	uitslag
CPN	: 6	schattingen	lager	dan	uitslag
KVP	: 7	schattingen	lager	dan	uitslag
BP	: 11	schattingen	lager	dan	uitslag

Door deze verruiming van de onderzoeksdata blijft slechts de volgende empirische conclusie mogelijk:

gerekend over alle 12 peilingen in de periode '67-70, rekening houdend met de schattingsfout van deze ramingen, wint D'66, verliezen BP, KVP en CPN en blijven de andere partijen gelijk ten opzichte van de Kamerverkiezingen in 1967.

Daarbij dient opgemerkt te worden dat in elk onderzoek — ook buiten de hier geanalyseerde peilingen — de CPN-kiezers ondervertegenwoordigd blijken te zijn, waarschijnlijk mede ten gevolge van negatieve sanctionering op communistische sympathieën; bij een verkiezing zou de CPN dus wel eens sterker uit de stembus kunnen komen dan deze schattingen suggereren. Dan resteren KVP, BP en D'66 als partijen, wier omvang inmiddels zo goed als zeker belangrijk is gewijzigd. Ter visualisering zijn de gegevens over deze drie partijen in grafieken afgebeeld, waarbij de afstand tussen minimum- en maximum-schatting van elke peiling per partij is weergegeven door een verticale lijn; deze lijnen zijn in verschillende vormen uitgevoerd ter aanduiding van het bureau dat het betreffende onderzoek heeft verricht.

SCHATTING OP BASIS VAN GELIJKTijdIGE PEILINGEN

Bij de beschreven vergelijking tussen de uitslag van 1967 en alle daarop volgende peilingen zijn deze onderzoeken afzonderlijk bezien, met voorbijgaan aan het moment waarop de peilingen gehouden zijn. Op zich is het mogelijk dat de geconstateerde verschillen tussen peiling (inclusief marges) en verkiezingsuitslag zich concentreren op een bepaalde periode tussen 1967 en 1970, hetgeen van belang is voor de verdere ontwikkeling van de partij-aanhang. Zulks is overigens niet het geval: voor D'66 en de Boerenpartij is het al onmogelijk omdat alle, c.q. nagenoeg alle peilingen afwijken van de uitslag en de schattingen voor de KVP en CPN, die — in vergelijking met de verkiezingsuitslag — extreem uitvallen, zijn gelijkelijk over de periode verspreid.

Met betrekking tot het tijdstip van de peilingen doet zich de gelukkige omstandigheid voor, dat er vaak twee of meer onderzoeken op ongeveer hetzelfde moment verricht zijn, d.w.z. binnen een tijdsbestek van maximaal een maand. We krijgen aldus *twee* of meer instrumenten om de omvang van de partij-aanhang op een bepaald tijdstip te schatten, waardoor de raming aan zeggingskracht kan winnen. De zekerheid over de grootte van het kiezerscorps van een partij neemt echter af, als de schattingen daaromtrent op één en hetzelfde moment uiteenlopen. Bij de vergelijking van de gelijktijdige schattingen moet uiteraard weer rekening gehouden worden met de schattingsfouten die de steekproefpercentages t.o.v. de omvang van de partij-aanhang in het universum kunnen vertonen. We gaan daarbij wederom ten onrechte,

doch noodgedwongen uit van de reeds genoemde vooronderstellingen m.b.t. het toeval waarop de samenstelling van de steekproeven is gebaseerd. De onzekerheid over de correcties etc. op de steekproeven laat geen andere statistische schattingen toe. Omdat de ramingen van twee steekproeven vergeleken worden, calculeren we ook twee schattingsfouten in. De in de steekproeven gevonden percentages kunnen daardoor relatief ver uiteenliggen, voordat de minimale marge van een 'optimistische' schatting hoger is dan de maximale grens van een 'pessimistische' raming.

Wanneer de twee of meer peilingen die op hetzelfde tijdstip gehouden zijn, qua toegepaste methode acceptabel zijn of in ieder geval niet zonder meer verworpen kunnen worden, nemen wij aan, dat de omvang van de aanhang van de betrokken partij in het universum ligt tussen de minimum-waarde van de lage schatting en de maximum-waarde van de hoge raming. Zelfs wanneer de margegebieden van twee schattingen elkaar niet overlappen, concluderen we, dat de gezochte waarde in het universum zich waarschijnlijk zal bewegen tussen de uiterste grenzen van beide margegebieden. De spreiding van de uiterste grenzen kan ruimer worden, naarmate meer peilingen van hetzelfde moment in de raming betrokken worden. In het najaar van 1968 zijn binnen enkele weken 4 verschillende onderzoeken verricht naar de omvang van de partij-aanhang. Wanneer onze – uiterst grove – maatstaf gehanteerd wordt voor een schatting van de omvang van de partij-aanhang op dat moment, gebaseerd op die 4 peilingen gezamenlijk, komt men tot zeer brede marges voor iedere partij, zoals blijkt uit tabel 2. Volledigheidshalve zij vermeld, dat toepassing van andere – ons onvoldoend bekende – statistische bewerkingen het mogelijk maakt engere grenzen voor een schatting op basis van deze 4 onderzoeken te trekken.

Tabel 2, geschatte omvang van de partij-aanhang onder de Nederlandse kiezers in najaar 1968

Weergegeven wordt de – via de schattingsfout berekende – minimale waarde van de laagste schatting en de maximale waarde van de hoogste raming van 4 onderzoeken, nl. no. 18, 19, 20 en 21 (zie appendix I en II). Het betreft hier percentages van de in de peilingen uitgebrachte 'geldige stemmen op een partij'.

KVP tussen 18 en 31%	D'66 tussen 6 en 14%
PvdA tussen 19 en 27%	BP tussen 0 en 4%
VVD tussen 6 en 17%	PSP tussen 1 en 4%
ARP tussen 5 en 12%	CPN tussen 0 en 4%
CHU tussen 5 en 14%	

De 12 peilingen die in tabel 1 zijn vergeleken met de verkiezingsuitslag 1967 kunnen op dezelfde wijze worden samengevoegd tot

groe ramingen van de omvang der partij-aanhang op 5 verschillende tijdstippen. De grenzen worden bij de hier toegepaste methode zo ruim, dat de schattingen voor de KVP-aanhang altijd en die voor de aanhang van de CPN nagenoeg steeds rondom het percentage stemmen bij de officiële uitslag van 1967 voor de betreffende partij gaan liggen. Alleen van de Boerenpartij en D'66 zou dan nog gezegd kunnen worden, dat de omvang van hun aanhang waarschijnlijk gewijzigd is.

Deze schattingen op basis van gelijktijdige peilingen laten blijkbaar helemaal niets meer heel van de politieke betekenis van de gegevens, die al sterk aangetast was door de toepassing van de schattingsfout.

VERSCHILLEN TUSSEN GELIJKTIJDIGE PEILINGEN

Van de voorhanden zijnde 25 peilingen kunnen er 18 tot 8 clusters van gelijktijdige onderzoeken samengevoegd worden.

Het betreft hier de peilingen:

no: 4 en 5 (sept.'66) (zie appendix I en II)

no. 7 en 8 (okt./nov.'66)

no. 12 en 13 (jan./febr.'67)

no. 14 en 15 (okt./nov.'67)

no. 16 en 17 (mrt.'68)

no. 18, 19, 20 en 21 (okt./nov.'68)

no. 22 en 23 (april '69)

no. 24 en 25 (sept.'69)

De vergelijking tussen de gelijktijdige peilingen kunnen eventuele verschillen tussen ramingen aan het licht brengen die niet op veranderingen in de tijd zijn terug te voeren, indien tenminste de vooronderstelling wordt geaccepteerd, dat grote wijzigingen binnen een tijdsbestek van maximaal een maand worden uitgesloten. In een ideale situatie zouden er geen of niet noemenswaardige verschillen tussen de ramingen op basis van gelijktijdige peilingen moeten voorkomen. In het voorgaande is al gebleken, dat de schattingen – ook al gelden ze voor hetzelfde tijdstip – uiteenlopen. Voor het vaststellen van 'significante' verschillen tussen twee of meer gelijktijdige ramingen van de omvang van de aanhang ener partij hebben wij als maatstaf gehanteerd het al of niet overlappen van de marge-gebieden van de betrokken schattingen: als het verschil tussen de in de twee steekproeven gevonden percentages 'kiezers van een partij' groter is dan de som van de schattingsfouten die bij deze percentages horen, wordt gesproken van een 'significant' verschil tussen de twee schattingen voor deze partij. Wanneer het verschil kleiner is dan die som, worden de betrokken schattingen niet van elkaar verschillend genoemd.

Tussen de 18 peilingen zijn 13 paarsgewijze vergelijkingen te trekken,

waarbij in iedere peiling 9 partijen betrokken worden. Omdat via de peilingen van 1966 geen vergelijking voor D'66 gemaakt kan worden, zijn er in totaal $13 \times 9 = 117 - 4 = 113$ vergelijkingen mogelijk. Met de gehanteerde maatstaf voor 'significante' verschillen blijken deze 113 vergelijkingen in totaal 20 vergelijkingen met 'significant' verschil tussen twee ramingen op te leveren. Deze 20 'afwijkingen' zijn per onderzoek in tabel 3 opgenomen.

Tabel 3, 'significante' verschillen tussen gelijktijdige peilingen

Een + teken achter de naam van de partij geeft aan, dat in het betreffende onderzoek de aanhang van deze partij 'significant' hoger wordt geschat dan in de daarmee vergeleken peiling, waarbij dezelfde partij een - teken te zien geeft.

onderzoeknummer (zie Appendix I)	partijen, waarvoor 'significant' verschillende schattingen gegeven worden			
4	—			
5	—			
7	BP +	CPN +		
8	BP —	CPN —		
12	D'66 —			
13	D'66 +			
14	KVP —	BP +		
15	KVP +	BP —		
16	BP +	CPN +		
17	BP —	CPN —		
18	KVP —	VVD +		
19	KVP +	VVD —		
18	CHU +	VVD +	CPN —	
20	CHU —	VVD —	CPN +	
18	VVD +	BP —	CPN —	
21	VVD —	BP +	CPN +	
19	CHU +			
20	CHU —			
19	CPN —			
21	CPN +			
20	BP —			
21	BP +			
22	PvdA —	BP +		
23	PvdA +	BP —		
24	—			
25	—			

Uit tabel 3 blijkt, dat de schattingen van onderzoek no. 18 relatief vaak 'significant' verschillen van de ramingen van gelijktijdige peilingen: 8 van de 20 'afwijkingen' worden door onderzoek no. 18 'veroorzaakt'. De resterende verschillen zijn gelijkmatig over de andere onderzoeken verdeeld. Op grond van deze vergelijkingen moeten de ramingen van

onderzoek no. 18 als 'uitschieters' betiteld worden, hetgeen de betrouwbaarheid van deze peiling geringer maakt. Over de trefzekerheid van de andere peilingen is op basis van deze vergelijkingen niets te zeggen: ze lijken alle ten opzichte van elkaar even goed of even slecht. De gesignaleerde 'significante' verschillen tussen de schattingen variëren in aantal per partij (tabel 4).

Tabel 4, 'significante' verschillen per partij

	peilingen bij alle gelijktijdige	bij gelijktijdige peilingen, exclusief onderzoek no. 18
KVP	2	1
PvdA	1	1
ARP	—	—
CHU	2	1
VVD	3	—
D'66	1	1
BP	6	5
CPN	5	3
PSP	—	—

Vooraf na eliminatie van de verschillen met de ramingen van het bij deze vergelijkingen wat apart staande onderzoek no. 18, laat de verdeling van de verschillen over de partijen een vaak voorkomende 'afwijking' zien in de ramingen voor de Boerenpartij en de CPN. De uitzonderingspositie van deze beide partijen kan niet uit hun kleine omvang verklaard worden, want dan zou de PSP ook een relatief groot aantal 'afwijkingen' moeten vertonen, terwijl tussen de schattingen van de PSP juist géén 'significante' verschillen zijn gesignaleerd. De verklaring voor het betrekkelijk grote aantal verschillen tussen de ramingen voor de BP en de CPN moet o.m. gezocht worden in de toegepaste methodiek, welke per onderzoeksbureau verschilt.

VERSCHILLEN IN DE TOEGEPASTE METHODEN

Alle voorgaande vergelijkingen zijn impliciet van de hypothese uitgegaan dat de ramingen van de 25 onderhavige onderzoeken onderling vergelijkbaar zijn; een zinvolle veronderstelling omdat alle peilingen pogen een benadering te geven van de omvang van de aanhang onzer partijen onder de Nederlandse kiezers. De overeenstemming in de doelstelling impliceert echter niet het bewandelen van een identieke weg naar dit doel. De methodiek van dit soort onderzoek kan op een aantal punten variëren.

Op de eerste plaats is variatie mogelijk in de formulering van de vraag die aan de respondenten voorgelegd wordt. In alle onderzoeken is de vraag gesteld 'Als er vandaag verkiezingen zouden zijn, hoe zou u dan

stemmen?' of een formulering met nagenoeg dezelfde inhoud ('Als er morgen verkiezingen zouden zijn, ...' e.d.).

In de onderzoeken no. 17, 19, 23 en 25 is bij het uitblijven van een antwoord hierop bovendien gevraagd 'Voor welke partij voelt u op het ogenblik nog het meest?' Een antwoord op deze laatste vraag werd dan beschouwd als een politieke keuze t.b.v. de partij-aanhang. Men zou vermoeden dat deze vervolg-poging voor het vaststellen van de politieke kleur van een respondent het aantal niet-weters etc. in de steekproef van deze 4 onderzoeken geringer zou maken dan bij de andere peilingen. Niets is echter minder waar, zij het – waarschijnlijk – door andere oorzaken. Het beschreven verschil in vraagstelling tussen de onderzoeken kan bijgevolg verwaarloosd worden.

De voorgehouden antwoordcategorieën op een vraag zijn soms de oorzaak van een verschil tussen de beantwoording van dezelfde vragen. Voorzover we hebben kunnen nagaan zijn de antwoordmogelijkheden op onze centrale vraag bij alle onderzoeken gelijk, tenminste binnen het gebruik dat wij van deze onderzoeken maken.

Voor de vergelijkbaarheid van de onderzoeksresultaten is het van groot belang of de gehanteerde proporties op dezelfde basis berusten. Alle percentages, waarmee de partij-aanhang hier gemeten wordt, zijn berekend vanuit het totale aantal 'geldig op een partij uitgebrachte stemmen', omdat hierdoor de juiste vergelijking met de verkiezingsuitslag mogelijk wordt. Dit betekent, dat bij de vergelijking tussen de peilingen is afgezien van de respondenten die niet weten of en hoe ze zullen stemmen, en van hen, die zeggen blanco of ongeldig te stemmen. Evenmin is in de vergelijkingen betrokken de grootte van de groep onbereikbaren en weigeraars. Tengevolge van sterk uiteenlopende selectie-procedures van respondenten, verschilt de uitval sterk van onderzoek tot onderzoek. Omdat er echter zo weinig duidelijkheid bestaat omtrent de verwerkingswijze van verschillende soorten uitval door zowel de interviewer als het onderzoeksbureau, moeten we afzien van een interpretatie van de verschillen in de uitval met betrekking tot de betekenis der schattingen voor de partij-aanhang.

Het succes of de mislukking van een schatting omtrent de momentane kracht van partijen hangt voornamelijk af van de vraag of de benaderde steekproef representatief is voor het Nederlandse kiezersvolk. Alle hier geanalyseerde onderzoeken – behalve no. 20 – vertrekken voor de samenstelling van hun steekproef vanuit een ordening van de Nederlandse gemeenten naar de urbanisatiegraad en de geografische ligging van de gemeenten, op grond waarvan vervolgens gemeenten gekozen worden voor een verdere selectie van respondenten. Sommige onderzoeksbureaux (Veldkamp en Vervoort) passen daarna een quota-sampling toe door hun interviewers te instrueren de respondenten in deze gemeenten te kiezen binnen opgegeven normen als geslacht, leef-

tijd en welstand. Het bureau Veldkamp voert een correctie uit op de aldus verkregen steekproef op basis van een C.B.S.-indeling van de Nederlandse bevolking naar streek, urbanisatiegraad, geslacht en leeftijd. Vervolgens corrigeert het bureau Veldkamp de – gewijzigde – steekproef door de verdeling van de respondenten op het punt van het stemgedrag bij de laatste verkiezing in overeenstemming te brengen met de uitslag van deze verkiezing. Deze correcties van de steekproef maken de uiteindelijke ramingen van deze onderzoeken problematischer. De eerste correctie veronderstelt een volmaakte of helemaal geen samenhang tussen de quota-variabelen en het 'kies'gedrag. De tweede bijstelling schakelt ieder eventueel bandwagon-effect uit door het mogelijke verschil te elimineren tussen de totalen van de feitelijke stem bij de vorige verkiezing blijkens de officiële uitslag en van de toenmalige stem zoals die thans in het interview weergegeven wordt. Deze correctie op de peilingen vóór de Kamerverkiezingen van 1967 is te meer hachelijk, daar als vergelijkingsbasis gekozen is de Gemeenteraadsverkiezing 1966. Hiervoor moest een simulatie-nationale-verkiezingsuitslag berekend worden, hetgeen een onbetrouwbaarheidsmarge impliceert. Wij hebben ons in dat verband afgevraagd hoe de verkiezingsuitslag én het door de respondent verwoorde stemgedrag geïnterpreteerd wordt, voorzover dit lokale, niet in de nationale politieke verhoudingen te passen alternatieven betreft. Mogelijk ten gevolge van de hantering van de quota-techniek stellen de onderzoekers over de sample-procedure van Veldkamp: 'Het mag op zijn minst waarschijnlijk heten, dat onze techniek een steekproef oplevert, waarvan het gemiddeld niveau van 'welstand' hoger is dan in de totale werkelijkheid van het electoraat.'¹

De NIPO-steekproef is een gezinssteekproef uit de geselecteerde gemeenten en wel op basis van een eigen NIPO-woningregister. Op een aangegeven adres (dus uit het daar wonende gezin) moet de jongste volwassene man of vrouw (geïnstreerde keuze) ondervraagd worden en indien dit onmogelijk blijkt de buurman/-vrouw daarvan. Omdat de grootte van het gezin varieert naar de kerkelijke gezindte van de gezinsleden, levert de aanvankelijke gezinssteekproef te weinig personen van kerkelijke gezindten met relatief grote gezinnen op. Daarom past NIPO een weging toe naar kerkelijke gezindte en geslacht – vanwege de samenhang tussen het vrouwelijk geslacht en een grotere mate van kerks-zijn. Bij gebrek aan betere gegevens hanteert men daarbij de maatstaf van de volkstelling 1960 voor het percentage katholieken en hervormden in de steekproef, hetgeen leidt tot een oververtegenwoordiging van katholiek en hervormd gedoopten. De resterende onderzoeksbureaux formeren hun steekproef op basis van de urbanisatie-

¹ H. Gruijters, K. Schermer en K. Sloodman, *Experimenten in democratie*, 1967, Amsterdam, p. 64.

graad via een toevalswandeling door een quota sampling t.a.v. leeftijd en geslacht (Makrotest) dan wel door de geïnstrueerde keuze van een respondent op een aangewezen adres (Attwood). Van Dam is bij zijn peiling niet uitgegaan van de urbanisatiegraad van de woonplaats van de respondent, maar van zijn stembdistrict: alle respondenten van dertien stembureaux – wier uitslagen men representatief acht voor Nederland – werden benaderd voor een vraaggesprek.

Een laatste verschil in de toegepaste methode schuilt in de wijze waarop informatie over de partijkeuze verkregen wordt: ofwel een vraag naar de partijvoorkeur mondeling te stellen door de interviewer, ofwel de 'secret ballot': de geheime stem, uit te brengen op een stembriefje dat door de respondent in een stembus wordt gedeponeerd. De anonimiteit van de stem die het laatste alternatief toelaat, vermindert blijkens de ervaringen – ook die van Gallup bij Amerikaanse peilingen – het percentage niet-weters. Bovendien wordt het aldus gemakkelijker gemaakt op impopulaire partijen te stemmen. Deze geheime stemming is toegepast in de peilingen van het bureau Veldkamp en in onderzoek no. 18; de andere onderzoeken hanteerden de methode van de mondelinge vraag naar de partij-voorkeur.

Hieronder zullen we de peilingen vergelijken naar het onderzoeksbureau, dat ze verricht heeft, omdat daarin uiteindelijk de toegepaste methoden verankerd liggen. Een dergelijke analyse kan slechts uitge-

Tabel 5, verschillen tussen NIPO- en Veldkamp-peilingen

Bij 10 NIPO-peilingen:

KVP	in 10 peilingen hoger geschat door NIPO dan door andere bureaux
PvdA	in 10 peilingen hoger geschat door NIPO dan door andere bureaux
CHU	in 9 peilingen hoger geschat door NIPO dan door andere bureaux
PSP	in 5 peilingen hoger geschat door NIPO dan door andere bureaux
CPN	in 4 peilingen hoger geschat door NIPO dan door andere bureaux
ARP	in 3 peilingen hoger geschat door NIPO dan door andere bureaux
D'66	in 1 peiling hoger geschat door NIPO dan door andere bureaux
VVD	in 1 peiling hoger geschat door NIPO dan door andere bureaux
BP	in 0 peiling hoger geschat door NIPO dan door andere bureaux

Bij 8 Veldkamp-peilingen:

BP	in 8 peilingen hoger geschat door Veldkamp dan door andere bureaux
CPN	in 6 peilingen hoger geschat door Veldkamp dan door andere bureaux
VVD	in 6 peilingen hoger geschat door Veldkamp dan door andere bureaux
PSP	in 5 peilingen hoger geschat door Veldkamp dan door andere bureaux
D'66	in 4 peilingen hoger geschat door Veldkamp dan door andere bureaux
ARP	in 3 peilingen hoger geschat door Veldkamp dan door andere bureaux
CHU	in 2 peilingen hoger geschat door Veldkamp dan door andere bureaux
KVP	in 1 peiling hoger geschat door Veldkamp dan door andere bureaux
PvdA	in 0 peiling hoger geschat door Veldkamp dan door andere bureaux

voerd worden met de onderzoeken van NIPO en Veldkamp als uitgangspunt omdat alleen die peilingen een reeks vormen en de andere onderzoeken telkens op een andere leest geschoeid zijn. Als maatstaf voor de volgende vergelijkingen geldt niet het 'significante' verschil tussen ramingen, doch slechts de vraag of een schatting hoger of lager is dan de daarmee corresponderende raming (tabel 5), m.a.w., het gaat erom of een schatting door bijv. NIPO van bijv. de KVP hoger of lager is dan de Veldkamp-raming voor de KVP-aanhang op hetzelfde tijdstip.

In de NIPO-schattingen komen – vergeleken met de andere peilingen – de KVP, PvdA en CHU relatief sterk uit de bus. De ramingen van Veldkamp zijn t.o.v. de resterende onderzoeken betrekkelijk hoog voor de BP, CPN, PSP, VVD en D'66. Deze gegevens stemmen ten dele overeen met de data uit tabel 4, waarin bleek dat de ramingen voor BP en CPN onderling 'significante' verschillen vertoonden. We stelden daarbij vast dat deze min of meer systematische afwijkingen in verband gebracht moesten worden met de toegepaste methoden: bij al deze 8 'significante' verschillen geeft Veldkamp een hogere schatting voor BP en CPN dan de andere onderzoeken, conform de bevindingen van tabel 5.

Het is onbekend of bijv. de KVP-omvang door NIPO te hoog dan wel juist goed geschat wordt of door de andere bureaux te laag dan wel correct. Evenmin weten we of Veldkamp de aanhang van D'66 te hoog raamt of daarbij precies in de roos schiet, noch of de andere onderzoeksinstituten een te lage of een juiste raming maken. Een heel vage aanwijzing zou gelegen kunnen zijn in de voorspellingskracht van de laatste peiling vóór de verkiezingen 1967 (Tabel 6).

Tabel 6 laatste peiling vóór verkiezingen - verkiezingsuitslag '67

Het + teken geeft aan dat de schatting hoger was dan de uitslag; het — teken duidt op een lagere raming dan de uitslag. Een S ('significant') impliceert, dat de uitslag ligt buiten de marges van de schattingsfout van de raming.

	NIPO	Veldkamp
KVP	+	— S
PvdA	+ S	—
ARP	—	— S
CHU	+	+
VVD	+	+ S
D'66	— S	—
BP	— S	—
PSP	+ S	+ S
CPN	—	—

NIPO blijkt zijn 'favoriete' partijen volgens tabel 5 (KVP, PvdA, CHU) vóór de verkiezingen hoger geschat te hebben dan de uitslag

rechtvaardigt, waarvan alleen de PvdA 'significant' hoger. Als dit al grond zou bieden voor de veronderstelling dat NIPO *te hoge* schattingen zou geven voor deze partijen, dan wordt die redenering ondergraven door het feit dat de CHU ook door Veldkamp kort voor de verkiezingen hoger geraamd werd dan de uitslag te zien geeft.

Van de vijf partijen die bij Veldkamp in vergelijking met andere peilingen hoog uitvallen, zijn er twee door Veldkamp vóór de verkiezingen sterker geraamd dan het kiezerscorps verkoos (VVD en PSP). De andere drie – BP, CPN en D'66 – werden echter door Veldkamp beneden hun latere aandeel in de officiële uitslag geschat. Om het al verstoorde patroon geheel te verwoesten: VVD en PSP werden ook door NIPO hoger geraamd dan in de uitslag, terwijl BP, CPN en D'66 eveneens door NIPO onderschat werden.

De wat magere conclusie dringt zich op dat het gegeven van de laatste peiling vóór de verkiezingen geen bijdrage levert aan de taxatie van de verschillen in de ramingen van de onderzoeksbureaux.

De gevolgde steekproefprocedure vormt een gedeeltelijke verklaring voor de geconstateerde variatie. De oververtegenwoordiging van katholiek en hervormd gedoopten onder de NIPO-steekproef – ten gevolge van een correctie – kan de relatief grote KVP-, CHU- en ook PvdA-aanhang bij de NIPO-peilingen verklaren. Het betrekkelijk hoge percentage PvdA-kiezers onder de NIPO-respondenten, vergeleken met de Veldkamp-steekproef, zou tevens een gevolg kunnen zijn van de volgens de onderzoekers te hoge welstand van de gemiddelde Veldkamp-respondent. Overigens blijft dan onduidelijk waarom de NIPO-steekproef niet evenzeer een groter aandeel PSP- en CPN-kiezers bevat. De relatief geringe omvang van de PSP- en CPN-aanhang onder de NIPO-respondenten kan veroorzaakt worden door de oververtegenwoordiging van katholiek en hervormd gedoopten, waardoor de buitenkerkelijken automatisch ondervertegenwoordigd worden, en dezen vormen het merendeel van de PSP- en CPN-kiezers.

Ten gevolge van de quota sampling ligt – naar de mening van de onderzoekers – de gemiddelde welstand van de Veldkamp-steekproef te hoog. Daaruit zou de 'oververtegenwoordiging' van VVD-kiezers en mogelijk die van een belangrijk deel van D'66-stemmers in deze steekproef t.o.v. die van NIPO verklaard kunnen worden. De aanhang van de Boerenpartij, PSP en de CPN is waarschijnlijk onder de Veldkamp-respondenten sterker dan bij de andere peilingen ten gevolge van de geheime stem-methode van Veldkamp.

Het tweede onderzoek (no. 18) dat met een geheime stem werkt, geeft slechts een beperkte mogelijkheid om de invloed van de 'secret ballot' te testen. De 'uitschieters' die dit onderzoek al eerder te zien gaf, corresponderen mogelijk met de erdoor geproduceerde schattingen

voor BP en CPN. Ondanks (!) de geheime stem-methode vermeldt dit onderzoek juist de laagste percentages BP- en CPN-kiezers. Opvallend is wel, dat deze peiling in vergelijking met de drie gelijktijdige onderzoeken steeds de VVD hoger schat. Zou de geheime stem bij dit onderzoek en bij de Veldkamp-peilingen verantwoordelijk zijn voor de consistentie in de hogere VVD-ramingen?

CONCLUSIE

Wij hebben deze beschouwing over omvang van partij-aanhang ingeluid met de aankondiging van een zelden te spelen spel voor politologen. De verschillende vormen van ludiciteit waarmee de gegevens uit zovele onderzoeken benaderd zijn, hebben slechts weinig nieuwe kennis aangedragen omtrent de partijkeuze van de Nederlandse kiezer en het verloop daarvan tussen verkiezingen, hetgeen niet uitsluit dat nadere statistische analyse meer inzicht verschaft.

Naast methodische relativeringen die gemaakt moeten worden t.a.v. de waarde van antwoorden op de vraag 'Als er vandaag (nationale) verkiezingen zouden zijn, op welke partij zou u dan stemmen?', vermindert vooral de betrouwbaarheidsmarge – inhaerent aan de steekproeftechniek – de politieke en beleidsmatige betekenis van deze soort data. Er kan slechts winst voor D'66, verlies voor KVP en BP en gelijk blijven van de andere partijen geconcludeerd worden. Gelijktijdige schattingen lopen voor sommige partijen vaak uiteen, waarschijnlijk ten gevolge van de toegepaste methodiek, waarbij met name de steekproeftrekking en de al dan niet geheime stem verschillen veroorzaken. Het ging ons overigens bij deze analyse meer om het spel dan om de knikkers; daarbij werden de knikkers gevormd door opinie-peilingen, beperkt tot een enkele vraagstelling, die in de publiciteit centrale aandacht krijgt. De politieke betekenis van de antwoorden op deze ene vraag voor de raming van het aantal partij-aanhangers is uiterst relatief gebleken.*

APPENDIX I

Aanduiding der onderzoeken

Een deel der gegevens die in deze beschouwing worden geanalyseerd, is reeds

* Deze beschouwing is geschreven ruim vóór de Statenverkiezingen van 18 maart 1970. Daarom kon de uitslag ervan hier niet verwerkt worden, evenmin als de ramingen van enkele peilingen door NIPO kort voor die verkiezingen ondernomen, waarvan gegevens door de VARA (Achter het Nieuws) vóór de verkiezingen werden geopenbaard en die – vanwege de wijze van presentatie en wegens het grote verschil tussen uitkomsten van de peilingen en de verkiezingsuitslag – tot een publieke discussie hebben geleid omtrent de betekenis van de in dit artikel besproken opinie-onderzoeken.

eerder gepubliceerd in:

L. P. J. de Bruyn, 'Partijen: verbonden delen, een onderzoek naar relaties tussen de aanhang van diverse partijen', in: *Politiek*, maart 1969, pag. 74-98.

De nummering van de onderzoeken stemt overeen met de in Appendix II gehanteerde aanduiding der peilingen.

1. 'Nipothese', door N.V. Nipo, Het Nederlands Instituut voor de Publieke Opinie en het Marktonderzoek, bestemd voor NCRV Televisiedienst, actualiteitenrubriek 'Attentie', 7 oktober 1966, pag. 14, peiling in juni 1966.
2. Nipothese, 7 oktober 1966, pag. 14, peiling in juni 1966.
3. Nipothese, 7 oktober 1966, pag. 14, peiling in augustus 1966.
4. 'Politiek in Nederland', Revu, 14 december 1966, peiling van 25 augustus tot 20 september 1966 door Attwood Statistics (Nederland) N.V. in samenwerking met de afdeling Marktonderzoek van De Geïllustreerde Pers N.V. De ramingen zijn gecorrigeerd i.v.m. de leeftijdsopbouw van de steekproef.
5. Nipothese, 7 oktober 1966, pag. 14, peiling in september 1966.
6. Nipothese, 4 november 1966, pag. 14, peiling 15-30 oktober 1966.
7. Veldkamp/Marktonderzoek en De Telegraaf/De Courant Nieuws van de Dag, De Telegraaf 28 oktober 1966, peiling 19-21 oktober 1966. Ook opgenomen in H. Gruijters, K. Schermer en K. Sloodman: *Experimenten in democratie*, Amsterdam, 1967, pag. 65.
8. Nipothese, 2 december 1966, pag. 14, peiling in november 1966.
9. Nipothese, 30 december 1966, pag. 14, peiling in december 1966.
10. Nipothese, 27 januari 1967, pag. 15, peiling van 25 december 1966 tot 15 januari 1967.
11. Veldkamp/Marktonderzoek en De Telegraaf/De Courant Nieuws van de Dag, De Telegraaf 14 januari 1967, peiling 7-9 januari 1967. Ook opgenomen in H. Gruijters, o.c., pag. 77.
12. Nipothese, 9 februari 1967, pag. 3, peiling 15-31 januari 1967.
13. Veldkamp/Marktonderzoek en De Telegraaf/De Courant Nieuws van de Dag, De Telegraaf 13 februari 1967, peiling 1-3 februari 1967. Ook opgenomen in H. Gruijters, o.c., pag. 82.
14. Hoe is Nederland gestemd? Een politieke verkenning, rapport van een KRO-televisieuitzending op zondag 26 november 1967 naar aanleiding van een onderzoek door het bureau Veldkamp/Marktonderzoek, pag. 1, peiling 23-25 oktober 1967.
15. Christen-radicalen, onderzoek door het NIPO in opdracht van de NCRV-televisie, rubriek 'Hier en Nu', uitzending op 1 december 1967, pag. 2, peiling op 13 november 1967. De ramingen zijn bewerkt i.v.m. de presentatie der cijfers.
16. Veldkamp/Marktonderzoek en De Telegraaf/De Courant Nieuws van de Dag, De Telegraaf 28 maart 1968, peiling 11-13 maart 1968. Uitvoeriger neergelegd in rapport van Veldkamp/Marktonderzoek, maart 1968.
17. Nipo, wekelijks onderzoek ten behoeve van de Partij van de Arbeid, interne rapportering, peiling op 18 maart 1968. Reeds enkele jaren lang onderzoekt het Nipo de huidige partijvoorkeur en de stem bij de vorige verkiezingen van een deel van de wekelijkse steekproef. Omdat de voorliggende analyse vooral gericht is op de vergelijking van onderzoeksdata, zijn slechts die peilingen uit deze reeks verwerkt, welke plaats vonden na de Kamerverkiezingen van 1967 en op een ongeveer gelijk tijdstip als andere soortgelijke onderzoeken. Gegevens uit deze Nipo-peilingen over de periode maart 1967 - april 1969 heeft M. van Dam verwerkt in twee artikelen in 'Het Vrije Volk' van 8 en 9 mei 1969.
18. Rapport over Tweede Kamer-verkiezingen, NAVO-Warschaupact, Werkgelegenheid in Nederland i.o.v. de 'Grote Provinciale Dagbladen' door Markt-

onderzoeksbureau Vervoort, tabellen-rapport (zonder pagina-nummering), peiling 14-21 oktober 1968.

De hier gehanteerde percentages zijn berekend o.b.v. in het tabellenrapport verder uitgesplitste gegevens.

19. Nipo, wekelijks onderzoek ten behoeve van de Partij van de Arbeid, interne rapportering, peiling op 21 oktober 1968.
20. Achter het Nieuws, letterlijke tekst van een uitzending op 4 november 1968, onderzoek met assistentie van Drs. M. van Dam en Mej. Drs. I. Bouwman, exacte cijfers verstrekt door Mej. Bouwman, peiling op 22 oktober 1968.
21. Veldkamp/Marktonderzoek en De Telegraaf/De Courant Nieuws van de Dag, De Telegraaf 28 november 1968, peiling 1-10 november 1968. Uitvoeriger neergelegd in rapport van Veldkamp/Marktonderzoek, november 1968.
22. Veldkamp/Marktonderzoek en De Telegraaf/De Courant Nieuws van de Dag, De Telegraaf 18 april 1969, peiling april 1969: nadere gegevens verstrekt door Veldkamp/Marktonderzoek.
23. Nipo, wekelijks onderzoek ten behoeve van de Partij van de Arbeid, interne rapportering, peiling op 8 april 1969.
24. Stembus 1969, een politiek onderzoek, uitgevoerd in opdracht van de Gemeenschappelijke Pers Dienst/G.P.D. door Makrotest N.V. met medewerking van Drs. J. P. A. Gruijters, Amsterdam, 1969, pag. 12, peiling op 1-5 september 1969.
25. Nipo, wekelijks onderzoek ten behoeve van de Partij van de Arbeid, interne rapportering, peiling op 8 september 1969.

Wij zijn de onderzoeksbureaux en hun opdrachtgevers dank verschuldigd voor het ter beschikking stellen van de onderzoeksresultaten en het verstrekken van nadere informatie over data en onderzoeksmethodiek, vooral waar dit voor de wat oudere gegevens vaak tijdrovend speurwerk vereiste.

APPENDIX II

Schatting van omvang der partijaanhang

	statenverkiezing 23-3-1966	onderzoeknummer (zie appendix I)											
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
KVP	30,1	29,5	30,5	29	27,3	30	28,5	25,4	29	29	29	25,8	28
PvdA	23,4	24,5	23,5	24,5	23,5	24,5	27,5	25,4	28	28	27,5	23,4	27,5
VVD	10	8,5	10	11	11,9	10,5	12	12,8	12	11,5	10,5	12,1	10
ARP	8,3	9,5	9	9,5	10,6	9,5	9,5	9	9,5	9,5	9	8,3	8,5
CHU	9,3	11	12	11,5	10,7	11	10	8,9	10,5	10,5	11	8,9	9,5
D'66	—	—	—	—	—	—	—	1,8	—	—	1	2,8	1,5
BP	6,7	8	7	4	6,8	5,5	3	6	2,5	3	2	5,2	3
PSP	5	3,5	3	4,5	4	4	4,5	3,3	4	3,5	3,5	4,4	4,5
CPN	2,7	2,5	2,5	3	2	2,5	2,5	3,4	2	2,5	3	3,6	3
SGP	2,1	1,5	2	1,5	1,7	1,5	1	2,3	1,5	1,5	2	1,9	2
GPV	0,8	1	0,5	1	1,3	0,5	1	1,1	0,5	0,5	1	1,1	1
PPR	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
andere partijen	1,6	0,5	×	0,5	—	0,5	0,5	0,6	0,5	0,5	0,5	2,5	1,5
N (= 100%)	6.750.690	1468	1415	1514	1338	1231	857	2280	1744	1742	1345	2875	920
restant absoluut	—	280	311	332	264	160	139	52	249	226	166	73	125
restant %	—	16	18	18	16,5	11,5	14	2,3	12,5	11,5	11	2,6	12
totaal absoluut	—	1748	1726	1846	1602	1391	996	2332	1993	1968	1511	2948	1045

N= totaal aantal in betreffende peiling geldig uitgebrachte stemmen op een partij.

Restant= respondenten die 'niet weten' welke partij hun voorkeur geniet of dit 'niet willen zeggen', dan wel voorgegeven 'blanco' te stemmen; bij sommige peilingen vallen onder deze categorie ook de weigeringen, de onbereikbaren, en andere uitval. Het aantal respondenten van de categorie 'restant' is zowel absoluut als in procenten van het 'totale aantal respondenten' aangegeven.

Totaal= totaal van het aantal respondenten van 21 jaar en ouder, dat — naar de normen van de betreffende onderzoeken — benaderd is. H. Gruiters, K. Schermer en K. Slootman vermelden in *Experimenten in democratie*, Amsterdam 1967, naast de hierboven genoemde 'totalen' als het totaal aantal benaderde respondenten van onderzoek nr. 7 en 11 respectievelijk 'circa 2500' en 'ruim 3000', terwijl bijkennis het Veldkamp-rapport voor onderzoek nr. 21 'ruim 2600' respondenten benaderd zijn. De exacte betekenis van de term 'benaderde respondenten' wordt daarbij niet duidelijk gemaakt.

zie pag. 291.

APPENDIX II (vervolg)

Schatting van omvang der partijaanhang

onderzoeknummer (zie appendix I)														
13	15-2-1967 kamerverkiezing													
KVP	24,7	26,5	21	26,2	23,1	24	20,2	27,1	24,1	23,8	23,8	24,1	23,5	28,9
PvdA	23,3	23,6	22	23,8	24,1	26,3	24,2	23,2	25,5	22,1	21	27	22,4	25,7
VVD	12,1	10,7	13	9,5	10,9	12	15,8	9,4	10,3	11,6	11,8	9,9	11,9	11,7
ARP	8,1	9,9	9	7,1	8,9	8,6	9,4	7,5	10,4	8,7	9,3	9,4	9,4	8,7
CHU	8,7	8,2	10	9,5	8	8,9	9,3	11,3	6,6	7,5	8,1	9,6	8,1	8,7
D'66	4,3	4,5	15	13,1	8,9	9,7	12,6	8,9	12,3	11,6	11,7	10,9	12	8,5
BP	4,3	4,8	3	1,2	4,4	2	1,2	1,9	1,3	3,5	3,8	0,5	1,8	1,6
PSP	3,9	2,9	3	3,6	2,6	2,3	3,1	2,8	2,4	3,4	3,1	2,1	2,6	1,6
CPN	2,9	3,6	2	2,4	3,5	1,1	0,7	1,2	2,1	3,1	3,2	2,1	3,6	1,6
SGP	2	2	1	2,4	1,9	2,3	0,9	1,9	1,6	2,2	1,5	1,4	1,9	2,2
GPV	1,3	0,9	1	×	1,1	0,3	0,6	1,3	0,9	0,8	0,9	1,2	0,8	0,3
PPR	—	—	—	—	2,6	1,7	1,5	2,8	1,8	1,5	1,4	0,9	1,4	0,5
andere partijen	4,4	2,4	×	1,2	×	0,8	0,5	0,7	0,5	—	0,4	0,9	0,6	—
N (= 100%)	3944	6.878.030	1946	1054	2271	350	1686	424	2019	2424	2300	425	1760	367
restant absoluut	100	—	54	201	82	74	306	82	577	58	?	114	381	90
restant %	2,5	—	2,7	16	3,4	17,5	15,4	16,2	22,2	2,4	?	21,1	17,8	19,7
totaal absoluut	4044	—	2000	1255	2353	424	1992	506	2596	2482	?	539	2137	457

×= minder dan 0,5%

—= niet in peiling opgenomen.

De cijfers van de Boerenpartij uit onderzoek nr. 22 en 24 gelden slechts voor de 'groep Koekoek'.